

The art of life

Zygmunt Bauman, *The art of life*. Cambridge, Polity Press, 2008. 142 p.

Er lijkt maar geen einde te komen aan de stroom boeken die Zygmunt Bauman op de wereld loslaat. Jaar na jaar voegt hij nieuwe afleveringen toe aan zijn verhaal over de *Liquid Modernity*. Zijn meanderende lange essays, vol eruditie en nooit eindigende verwondering, blijven een boeiend intellectueel avontuur. Met zijn concept van de *vloeibare* geïndividualiseerde samenleving van consumenten heeft hij een origineel denkkader ontwikkeld dat nieuwe inzichten aanbrengt. De *Liquid Modernity* is de opvolger van de *Solid Modernity*. In een wereld waar geen stabiele ankers meer zijn, is de toeschouwer van de sociale werkelijkheid ook geen alwetende, die vanop een veilige afstand de waarheid eenduidig kan onthullen. Bauman heeft dan ook gekozen voor een al even *vloeibare* manier van schrijven, die avontuurlijk en prikkelend is, en hem ook toestaat een heel breed domein te bespelen. Zijn boek *The art of life* is andermaal een boeiende volgende etappe in het werk van deze bijzondere man.

Wat is er mis met geluk? Met die vraag begint het boek. In onze hedendaagse maatschappij is het nastreven van geluk (*pursuit of happiness*) een nimmer eindigend proces geworden. Een proces dat zichzelf bedreigt. Er is immers geen aantoonbaar verband tussen de voortdurende toename van de economische groei en een toename van het geluk, vanaf een bepaald niveau zelfs integendeel. De dingen die we echt nodig hebben voor ons geluk hebben in principe geen marktwaarde. Het BBP is geen goede graadmeter en kan als leidend beginsel contraproductief zijn. Eens de dingen die het leven echt beter maken verschuiven naar de markt van goederen, komen ze in

een heel andere (versnellende) dynamiek terecht. Daarmee verminderen ze nog de ruimte voor activiteiten waarbij men zelf dingen moet doen of maken en die enkel kunnen werken in een context van intense en intieme menselijke relaties.

De groei van het nationaal product is geen goede indicator voor de groei van het geluk, maar wel voor de strategieën waartoe we voor het nastreven van geluk worden gedwongen. De statistieken geven aan hoezeer we wél geloven dat geluk en consumptiegroei samenhangen. Waar geluk vroeger werd gezien als een staat, een stabiele toestand, min of meer aan het eind van een proces, is er nu enkel het nastreven van geluk. En die jacht kan en mag per definitie niet eindigen. Het komt erop aan zo lang mogelijk in de race te blijven. Het gaat niet meer om de toestand van geluk, maar wel over de middelen om het te bereiken, en de markt zal er zeker voor zorgen dat die zoektocht nooit zal eindigen.

Mensen zijn nu in hoofdzaak enkel nog consumenten, en moeten zich in die onzekere markt overeind houden. Je hebt dus nood aan een logo, een label, of een winkel die je kunt vertrouwen, en die je een richting kan geven. Als je dat spel goed speelt, krijg je sociale status en erkenning. Het begrip *identiteit* heeft nooit eerder zo'n centrale betekenis gekregen. Maar die identiteit is niet meer solide of voorspelbaar, maar vloeibaar geworden. Identiteit is een soort flexibel bouw pakket geworden dat permanent moet gewijzigd worden. Mensen willen ontsnappen aan alles wat hen zou kunnen binden, en willen zichzelf volledig kunnen uitvinden. In een maatschappij van consumenten moeten alle banden het patroon volgen van de relatie tussen een koper en een product. En die relatie is er steeds een van *zolang het duurt*. Ongelukkig zijn, nog niet voldoende beantwoorden aan de maatschappelijke (markt)norm van geluk, is een bewijs

dat je nog te zeer gebonden bent aan je gegeven zelf, in plaats van je gemaakte zelf.

In deze vloeibare tijden is ons leven, of we dat nu willen of niet, per definitie een kunstwerk geworden. We moeten onszelf uitdagingen en doelen stellen die ver boven ons bereik zijn. We moeten het onmogelijke nastreven. En aangezien onzekerheid de natuurlijke habitat van het leven is, zal het werkelijke en volledige geluk ons steeds blijven ontsnappen.

Bauman werkt die ideeën verder uit in de rest van het boek. Het maatschappelijk nagestreefde geluksideaal leidt in veel opzichten tot veel ongelukkig zijn, en dat is niet toevallig. De symbolische goederen die je zou moeten verwerven om als gelukkig erkend te worden moeten per definitie erg gelimiteerd zijn, slechts enkelen kunnen en mogen ze bezitten. Consumptie leidt enkel tot meer onzekerheid. Dat maakt de kwetsbaarheid tot een universeel kenmerk. De maatschappij stelt voor iedereen een norm van geluk terwijl de meesten die norm nooit zullen kunnen bereiken. Oudere geschriften over levenskunst pleiten voor een vorm van menselijke maat, soberheid, evenwicht. Onze maatschappij doet er echter alles aan om dergelijke keuzes moeilijk tot onmogelijk te maken, maar de keuze blijft, zo stelt Bauman uitdrukkelijk.

Er wordt onder meer uitgebreid verwezen naar Aristoteles. Opvallend in zijn ideeën is dat geluk als een *steady state* wordt gezien, die kan worden bereikt en dan onveranderlijk is. Voor de hedendaagse mens wordt het onderweg zijn als een belangrijke waarde gezien. In zo'n redenering is verveling de grootste vorm van ongelukkig zijn. Geluk als een toestand vervangen door geluk als een jacht of streven wordt omschreven als een breuk die de omslag naar de moderniteit kenmerkt.

Bauman maakt op dat punt de overstap naar de liefde. Liefde, verlangen en lust zijn ook gericht op iets wat er nog niet is, maar zijn tegelijk fundamenteel anders. Liefde betekent geven, en niet alleen nemen. Het heeft te maken met het opgeven van de gerichtheid op zichzelf omwille van de ander. Men probeert het lot om te zetten in een bestemming. Het is geen toeval dat liefde vandaag wordt verlangd en gevreesd. Een band aangaan met een ander gaat in tegen een aantal basiskenmerken van de vloeibare samenleving. Mensen hebben niet meer het gevoel dat ze een missie te vervullen hebben op deze planeet. De zorg over de manier waarop de wereld wordt beheerd, is verschoven naar het management van het zelf. Het persoonlijk leven is een even groot slagveld geworden als de markt.

In de hedendaagse samenleving van consumenten worden mensen gedwongen tot de jacht op geluk, waarbij geluk een welbepaalde invulling krijgt. Of mensen er gelukkiger van worden is niet zo duidelijk. Het antwoord op die vraag wordt overgelaten aan het individu, dat gedwongen is een kunstenaar van het eigen leven te worden.

Zo'n kunstenaar worden wil zeggen dat je er ook van uitgaat dat je een verschil kunt maken. Wat je met de wereld doet, hangt niet zozeer af van de toestand van de wereld (verleden-heden-toekomst) maar wel van wat jij doet. Als kunstenaar moet je geloven dat je de dingen kunt vormgeven zoals jij wilt, en tegelijk dat jij ook een product kunt zijn van dat scheppend proces. Die overtuiging gaat in tegen de werkelijkheid. Wie je zelf bent, is voor een deel het gevolg van je eigen keuzes, maar wordt ook in belangrijke mate bepaald door externe omstandigheden. Een identiteit is in werkelijkheid niet alleen maar gemaakt, die is ook deels gegeven. En op dit punt is er een verschil tussen oudere en jongere generaties. Waar de ouderen meer

uitgingen van een algemene richting of bestemming in hun leven, zien jongeren het leven meer als de keuze van het juiste pakket in de IKEA.

Na een boeiende excursus over het begrip *generatie* stelt Bauman dat hij behoort bij de oudere generaties. Als jonge man werd hij geïnspireerd door de woorden van Sartre om een eigen *projet de la vie* te kiezen. Die keuze werd als fundamenteel en behoorlijk ultiem gezien. Voor jongere generaties is dat heel anders. Er is nu vooral nood aan flexibiliteit. Niet vasthouden aan een scenario. Je snel kunnen ontdoen van een verleden om even snel weer van richting te kunnen veranderen. Levenslange loyaliteiten hebben in zo'n denken geen plaats. De hedendaagse kunstenaar van het leven moet elk moment klaar zijn om de kansen op geluk te kunnen grijpen wanneer die zich voordoen. Om de hedendaagse kunst van het leven te kunnen beoefenen moet je in de vloeibare wereld in een toestand van permanente transformatie zijn, en voortdurend bezig zijn iemand anders te worden dan wie men was. Zelfdefinitie wordt een vorm van *creatieve destructie*. En die dwang om je identiteit steeds te moeten veranderen wordt gepercipieerd als uiting van persoonlijke vrijheid. De consumptivistische versie van de kunst van het leven belooft die vrijheid wel aan velen, maar geeft ze slechts zeer selectief.

Zoals gezegd zijn identiteiten in werkelijkheid niet alleen maar gekozen. In de huidige beeldvorming denkt men daar anders over. De vroegere metafoor van *wortels* wanneer het over identiteit gaat, is vervangen door die van *ankers*. Ankers zijn een tijdelijke bevestiging, en het anker op zich bepaalt niet hoe het schip eruit zal zien.

In die context is ook het begrip *ideologie* verschoven. Het is niet zozeer verworden tot een *geprivatiseerde ideologie*, maar

wel tot een *ideologie van de privatisering*. Mensen moeten individuele oplossingen zoeken voor maatschappelijk gecreëerde problemen, en moeten die oplossingen uitvoeren op basis van individuele *skills*. De wereld is een groot warenhuis van potentiële consumptieobjecten en het komt erop aan de bedreiging van uitsluiting door te schuiven naar een ander (zoals in het programma Big Brother en andere vormen van *reality tv*). Deze ideologie is gericht op identiteit. Wie niet meekan in de wereld is een gefaald individu. Het is een conservatieve ideologie die het uitzicht op maatschappelijke verandering verhindert.

Bauman ontwikkelt daarna een opmerkelijk pleidooi voor een ethische keuze die ingaat tegen de logica van die ideologie. Ondanks alles hebben mensen wel degelijk een keuze. De energie die vrijkomt in het streven naar geluk kan gericht worden op zorg voor zichzelf of op zorg voor een ander. Waarom handelen mensen ethisch in moeilijke omstandigheden? Waarom riskeren mensen in een oorlog hun eigen leven om een ander te helpen onder te duiken? Er blijkt op dat soort vragen geen duidelijk wetenschappelijk antwoord te geven. Mensen doen het omdat ze niet anders kunnen. Er zijn allerlei omstandigheden die maken of keuzes gemakkelijk zijn of niet, maar wat je met en in die omstandigheden doet, is een kwestie van karakter, van vrije wil dus ook. Een morele daad beantwoordt niet aan een algemeen beginsel, en is niet ingegeven door persoonlijke motieven. Onzekerheid is uiteindelijk een goede voedingsbodem om werkelijk ethisch te handelen.

In het huidig regime van deregulering en privatisering hebben begrippen als verantwoordelijkheid en verantwoordelijke keuze een andere lading gekregen. Ze zijn niet meer gericht op de ander, maar wel op zelfvervulling en het berekenen van eigen risico's. Mensen moeten vooral

verantwoordelijk zijn tegenover zichzelf (“jij verdient dit”, “je bent het aan jezelf verplicht om...”). In zo’n context groeit er een proces van ontmoralisering. De consumentenmarkt neemt daarin de taak over van de bureaucratieën in de solide moderniteit, die op hun manier ook de mensen van hun verantwoordelijkheid onthieven. De wereld daarbuiten is een grote container van eindeloze kansen, die kunnen genomen worden of gemist. Er is een grote openheid voor die wereld, die tegelijk een avontuur en een wildernis is. Waar het individu in de solide moderniteit een *tuinman* was, is hij of zij nu een *jager* geworden.

In het zoeken naar geluk kan het individu wel keuzes maken tussen verschillende strategieën, zo stelt Bauman. Om die te illustreren stelt hij Nietzsche tegenover Levinas in een uitgebreide vergelijking. De ethische keuze is de betere. Verantwoordelijkheid nemen voor je eigen verantwoordelijkheid is het gevolg van het streven naar het betere, een streven dat men wel of niet kan ondernemen. De kunst van het leven zou, in navolging van Seneca, erin moeten bestaan om in het duister te tasten naar het licht.

In zijn nawoord heeft Bauman nog een interessante beschouwing over de eigentijdse organisaties, na de overgang van een *managerial* naar een *experience economy* en de gevolgen daarvan voor de werknemers in die organisaties. Die organisaties weerspiegelen steeds meer de *vloeibare liefde* van vandaag. Geliefd worden is steeds voorwaardelijk, de band duurt zolang de liefde duurt. Samenwerking en solidariteit worden ontmoedigd. Echte liefde en vriendschap kunnen nooit een gemakkelijke weg beloven naar geluk en vervulling. Het consumentisme belooft wel zo’n gemakkelijk leven, maar daardoor worden geluk en vervulling de gegijzelden van het lot.

Bauman lezen blijft altijd een spannend avontuur. Bij een eerste lezing heb je soms wel eens het gevoel dat je de weg even kwijt bent in de vloeiende stroom van ideeën en beelden. Maar als je alles nog eens een tweede keer bekijkt, dan zie je wel degelijk de lijn van het betoog van de auteur. In *The art of life* kiest Bauman uitdrukkelijk voor een morele keuze, als antwoord op de uitdagingen van dit tijdvak. Hij blijft een verfrissende observator van de eigentijdse sociale werkelijkheid, die niet vervalt in oude schema’s, maar integendeel concepten uitwerkt die kunnen helpen om midden in de stroom van de Liquid Modernity te blijven streven naar begrip en zinvol handelen. Zo herformuleert hij waarden die volgens sommigen *oud* zullen zijn, maar die niets van hun belang verloren hebben. Misschien is Bauman pessimistisch, maar cynisch is hij nooit. Dat een auteur die ondertussen al een stuk over de tachtig is nog steeds zo’n inspirerende boeken kan schrijven, het is misschien wel het mooiste bewijs van hoe levenskunst ook kan zijn.

Jan Mertens